

وضعیت‌شناسی مسلمانان روسیه

مرتضی اشرفی^۱

مجتبی اشرفی^۲

چکیده:

اسلام دومین دین مطرح در روسیه می‌باشد که از جمعیت ۱۴۵ میلیون نفری این کشور در حدود ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر مسلمان و از این تعداد حدود ۳ میلیون را شیعیان تشکیل می‌دهند. در حال حاضر اسلام در روسیه خطر استراتژیک تلقی نمی‌شود و حاکمیت در مواجهه با اسلام، آزادی را برای مسلمانان تدارک دیده و مجاز می‌شمارد ضمن این که موارد متعددی در قانون فدرال روسیه مبنی بر حق آزادی و پیروی از ادیان وجود دارد. هدف این پژوهش، تبیین وضعیت جمعیتی و تشکیلاتی مسلمانان روسیه و همچنین شناسایی موقعیت و جایگاه آنان در این کشور است، به تعبیر دیگر، این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش است که مسلمانان روسیه در این کشور از چه موقعیت و جایگاهی برخوردارند؟ لذا نقش و جایگاه مسلمانان و شیعیان در روسیه، با توجه به وسعت و وجود قومیت‌های مسلمان نشین در این کشور، بسیار قابل توجه است بنابراین تبیین جایگاه استراتژیک آنان ضروری است.

واژگان کلیدی: فرهنگ دینی، مسلمانان، شیعیان، جمعیت‌شناسی، فدراسیون روسیه.

۱. دکترای علوم سیاسی، پژوهشگر پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ص) جامعه المصطفی العالمیه، مدرس دانشگاه.

۲. دکترای تاریخ ایران دانشگاه شیراز، محقق و پژوهشگر رسانه و سیاست بین‌الملل.

ت. دریافت: ۹۴/۳/۱۳ ت. تصویب: ۹۴/۶/۲۰

مقدمه:

روسیه در حال حاضر یکی از کشورهای مهم نظام جهانی می‌باشد^۱ که به دلیل وجود میلیون‌ها مسلمان و به تبع آن تعداد قابل توجهی شیعه، برای ما، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چرا که مطالعه وضعیت مسلمانان روسیه می‌تواند راه‌کارها و برنامه‌های مدونی را پیش روی محققان و متولیان امور برای رسیدن به وضعیت مطلوب در چارچوب شناسایی و همچنین انجام اموری که در این زمینه به ارتقای وضعیت ایشان کمک می‌کند، قرار دهد.

آنچه حائز اهمیت بوده و در ابتدای کلام بایستی بدان پردازیم، بحث موقعیت کشور روسیه است، فدراسیون روسیه از لحاظ جغرافیایی، حتی در درون مرزهای کاهش یافته بعد از شوروی، وسیع‌ترین سرزمین ملی در جهان است. با وجود این، روسیه در شمال و شرق، سخت‌ترین شرایط اقلیمی جهان و در جنوب و غرب مرزهای عمدتاً حفاظت نشده‌ای با چندین تمدن متفاوت و اغلب متخاصم را دارد.^۲ روس‌ها رابطه عمیق و بی‌نظیری با دین مسیحیت داشته‌اند. آنها از جمله آخرین مردم اروپا بودند که تغییر دین و آیین دادند؛ آنها مسیحیت ارتدوکس را برگزیدند که یکی از قدیمی‌ترین شاخه‌های این دین است که کمتر از سایر فرقه‌های مسیحیت دست‌خوش تغییر گردیده است؛ روس‌ها، این مذهب را اساس و محور فرهنگ خود در دوره مدرن قرار دادند و سابقه آنها در این زمینه، بسیار طولانی‌تر از مردم خلاق سایر ملت‌های بزرگ مسیحی در اروپا بود.^۳

تاریخ شکل‌گیری قومیت و دولت روسیه

در حال حاضر، اقوام اسلاو بخش عمده جمعیت روسیه را تشکیل می‌دهند. آنها عمدتاً به گروه اسلاوی شرقی - روس، اوکراین و بیلوروس تعلق دارند. جابجایی قابل

۱. جمعی از نویسندگان، تاریخ روسیه شوروی، ترجمه حشمت‌الله کامرانی، جلد اول، موسسه چاپ و نشر بیگوند، ۱۳۶۱، ص ۸۷ الی ۹۲.

۲. والتر کنل، تاریخ روسیه، ترجمه نجفقلی معزی، نشر حافظ، ۱۳۶۳، صص ۱۳ الی ۳۲.

۳. برلین آیزایا، متفکران روس، ترجمه نجف دریابندری، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۱، ص ۱۴.

توجه اسلاوها در دوران انتقال بزرگ اقوام در قرون ۴ تا ۷ میلادی در اروپا صورت گرفته است و از قرن‌های ۷ و ۸ میلادی اسلاوها به طور گسترده‌ای به سوی مناطق مرکزی و شمالی اروپای شرقی حرکت کردند. در قرن ۹ و همچنین قرن ۱۰ میلادی در منطقه‌ای بزرگ، سکونت اسلاوها از شمال روسیه کنونی و دریای بالتیک تا مدیترانه و از ولگا تا رود آلب شکل گرفت. در سال ۸۸۲ میلادی، در نتیجه اتحاد گروه‌های قبایل اسلاو شرقی که کرانه رود دینپر مرکز آنها بود، دولت قدیمی روس با حاکمیت کیف به وجود آمد و در همین قرن‌ها بود که سرزمین بزرگ‌ترین کشور اروپا یعنی سرزمین روس تکوین یافت. پیدایش نظام دولتی و هم‌گرایی فرهنگی اسلاوها موجب رشد اجتماعی و اقتصادی و سیاسی سرزمین روس گردید. در عین حال، جنگ‌های داخل و تشکیل دولت‌های نیمه مستقل فنودالی در چارچوب وحدت قومی موجب ایجاد اقوام مختلف و مستقل روسی، اوکراینی و بیلوروس را فراهم نمود.^۱

در نیمه دوم قرن پانزدهم و اوایل قرن شانزدهم تشکیل دولت متمرکز روس آغاز گردید. در سال ۱۴۶۳ میلادی اراضی "روسلاول" به "مسکو" ضمیمه شد و روند توسعه اراضی بعد از سال ۱۴۸۰ میلادی، که ملت روس به کلی از یوغ مغولان آزاد شد، تسریع گردید و در قرن ۱۶ نیز این امر ادامه پیدا کرد و سرزمین‌های زیادی به روسیه اضافه شدند. روس‌ها به سرعت به جنوب حرکت کرده و اراضی قابل توجهی در شمال قفقاز را از آن خود کردند.

در اواخر قرن ۱۷ میلادی نیز جنگ‌های زیادی با امپراطوری عثمانی و خان‌نشین کریمه رخ داد که در نتیجه طبق قرارداد صلح قسطنطنیه، شهر آزوف به روسیه تعلق گرفت. در همین قرن بود که حرکت به سمت شرق و شمال شرق و سیبری نیز شدت یافت.^۲

در قرن ۱۸ میلادی، زمان توسعه قابل توجه اراضی روسیه بود، در نتیجه پیروزی بر

۱. والتر کلنل، پیشین، ص ۱۳۰.

۲. جمعی از نویسندگان، تاریخ روسیه شوروی، پیشین، ص ۸۲، همچنین بنگرید به دیهیم خشیار، نویسندگان روس، نشر نی، ۱۳۷۸، مقدمه، ص ۶ تا ۱۷.

سوئد، مرز روسیه؛ به ساحل دریای بالتیک رسید. در همین قرن که دوران حکومت پتر اول، تزار برجسته روسی بود. در روسیه تحولی عظیم ایجاد شد و با این که مقدار قابل توجهی از سرزمین این کشور در آسیا قرار داشت، اما به سمت فرهنگ غربی رفته و تمامی ظواهر غربی را به خود گرفتند. در قرن ۱۹ میلادی نیز توسعه اراضی روسیه ادامه یافت، در نتیجه ی جنگ‌های این کشور با ایران، طی قراردادهای گلستان (۱۸۱۳ میلادی) و ترکمنچای (۱۸۲۸ میلادی)، قسمت همان مهمی از خاک ایران از جمله ۱۷ شهر قفقاز از سرزمین تاریخی و مادری خود جدا و به روسیه ضمیمه گردید و بدین ترتیب در نیمه دوم قرن ۱۹ آسیای مرکزی به تدریج تحت سلطه روسیه درآمد.^۱

در فوریه ۱۹۱۷ میلادی، انقلاب رخ می‌دهد. جنگ جهانی اول و شکست‌های پی‌درپی نیروهای روسی از آلمان و اتریش، دخالت ملکه در امور دولتی و ضعف و بی‌لیاقتی نیکلای روم آخرین تزار روسیه، عوامل تسریع‌کننده انقلاب بودند. تا اوایل سال‌های ۱۹۳۰ طبقه‌بندی واحدهای ملی دولت روسیه در مجموع مشخص شده بود: جمهوری‌های متحده شوروی، جمهوری‌های خودمختار، مناطق و خطه‌ها بودند. همین ساختار دولت شوروی در قانون اساسی سال ۱۹۳۶ میلادی، نیز تثبیت گردید و این امر به نوعی تا زمان فروپاشی شوروی ادامه داشت.

بعد از فروپاشی شوروی، کشورهای مختلفی از جمله اوکراین، آذربایجان، ازبکستان، قزاقستان، تاجیکستان و ... از شوروی جدا شدند و خود دولتی مستقل را شکل دادند. در این بین تعدادی سرزمین برای روسیه باقی ماند. روسیه کنونی شامل یک کشور فدراتیو و ۸۹ عضو است. اعضای این فدراسیون شامل ۱۶ جمهوری خودمختار (باشقیرستان، بوریاتیا، داغستان، کاباردا - بالکاریا، کالمیکیا، کارلیا، کومی، ماری، کوردویا، اوستیای شمالی، تاتارستان، تووا، اودمورتیا، چچن، اینگوش، چواش، آدیغه، التای و یاکوتیا)، ۶ منطقه عمدتاً روس‌نشین که علاوه بر منطقه روس‌نشین یک ناحیه خودمختار نیز در

۱. صفری، مهدی، پیشین، صص ۸۲۰، همچنین بنگرید به میشل دوسن پیر، سرگذشت خاندان رومانف‌ها: تاریخ روسیه تا انقلاب و سقوط تزارها، ترجمه محمد علی معیری، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.

ترکیب خود دارد (خطه)، ۵ منطقه خودمختار (سنت پترزبورگ، آلتای کوهستانی، یهودی، قرچای چوکسیا و خاکاسیا)، ۴۹ ناحیه ملی و یک منطقه ملی می‌گردد. البته جمهوری‌ها که براساس اصل ملیت تشکیل شده‌اند، به نام ملتی که بخش بومی جمعیت را تشکیل می‌دهند، نام‌گذاری شده‌اند.^۱

دین در روسیه

در فصل اول، ماده چهاردهم قانون اساسی روسیه آمده: فدراسیون روسیه یک دولت غیر مذهبی است و هیچ مذهبی نمی‌تواند مذهب دولتی و یا اجباری باشد، همچنین مجامع مذهبی از دولت جدا هستند و برابر قانون یکسان می‌باشند. در فصل دوم، ماده نوزدهم نیز آمده که همه در برابر قانون و دادگاه مساوی هستند و دولت برابری حقوقی و آزادی‌ها را بدون توجه به جنسیت، نژاد، ملیت، زبان، مذهب، اموال و موقعیت رسمی، محل سکونت، طرز تلقی از مذهب، اعتقادات، عضویت در تشکلهای اجتماعی و دیگر شرایط ضمانت می‌کند. همه اشکال محدودسازی حقوق انسانی در زمینه‌های اجتماعی، نژادی، ملی، زبانی و یا مذهبی ممنوع می‌باشد.

برای تکمیل کردن این بحث باید به فصل دوم همین قانون و ماده بیست و نهم نیز اشاره نمود که در آن آمده است، برای همه حق آزادی عقیده و بیان تضمین شده، تبلیغات و تهییج برای ایجاد نفرت و دشمنی نژادی، اجتماعی، ملی و مذهبی و یا زبانی ممنوع بوده و هیچ کس را نمی‌توان به ابراز نظریات و اعتقاداتش مجبور نمود و یا به رد آن ناچار کرد.^۲

طبق قانون مصوب سال ۱۹۹۳ میلادی، فدراسیون روسیه دارای حکومت لائیک می‌باشد. این قانون تضمین‌کننده آزادی اعتقادی و دینی برای تک‌تک شهروندان روسیه

۱. بیلینگتون، جیمز، روسیه در جست‌وجوی هویت خویش، ترجمه و ویرایش مهدی سنایی، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات

روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز، با همکاری مرکز مطالعات آمریکای شمالی و اروپایی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵، ص ۱۹۶.

۲. افضل‌علی و فتح‌الله سالمی، مسلمانان روسیه (مطالعه موردی شیعیان روسیه)، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه،

تهران، انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۱۳۹۱، ص ۴۵۱. همچنین گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای،

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی(ص).

است و طبق آن، افراد جامعه حق دارند به صورت فردی و یا گروهی از یک دین پیروی کرده، یا این که از هیچ دینی پیروی نکنند. همچنین قانون ۱۲۵ فدراسیون روسیه به تاریخ ۲۶ سپتامبر سال ۱۹۹۷ میلادی بر آزادی عقیده و آزادی دینی تأکید می‌کند و تمام افراد بدون توجه به اعتقادات و دینشان در مقابل قانون یکسان هستند.^۱

الف: اسلام در روسیه قبل از فروپاشی شوروی:

اسلام در سده‌های هفتم تا نهم میلادی، یعنی از هنگام نخستین یورش اعراب تا هنگامی که بلغارها مسلمان شدند، اندک‌اندک در مرزهای شرقی دریای خزر و سپس در مرزهای امپراطوری بلغار یعنی محدوده روسیه کنونی وارد شد.^۲

برخورد حکام روس با دین اسلام در زمان‌های مختلف، فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر گذاشته است، در بعضی مواقع تضاد و جنگ میان مسلمانان نواحی مختلف تحت سلطه حکومت روسیه را شاهد هستیم و در بعضی مواقع نیز همکاری و زندگی مسالمت‌آمیز میان حاکمیت و مسلمانان را در این سرزمین پهناور در طول قرن‌های گذشته مشاهده می‌کنیم. به طور مثال رویکرد کاترین در برابر تاتارهای ولگادر آخر قرن هجده و یا سیاست تزار الکساندر دوم در برابر قزاق‌های استیپ‌های جنوبی در نیمه دوم قرن نوزدهم از جمله همکاری با مسلمانان بود. این دوره همکاری و همراهی روس‌ها با مسلمانان اثبات می‌کند که اسلام و روسیه، با وجود روابط پرتنش در دوره حکمرانی تزارها، همواره دشمنان سازش‌ناپذیر نبوده‌اند و این که اسلام می‌تواند با محتوای چند قومی و چنددینی روسیه سازگار شود.^۳

۱. ابراهیمی ترکمان، ابوذر، وضعیت عمومی شیعیان روسیه، تهران، مجمع جهانی اهل بیت(ع)، ۱۳۹۲، ص ۳۴ به نقل از ابراهیمی ترکمان، ابوذر، فدراسیون روسیه، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۱، صص ۶۱-۶۲.
 ۲. حسینی مطهره، مسلمانان روسیه، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار، معاصر تهران، ۱۳۹۱، ص ۳۳، به نقل از سنایی، مهدی، اسلام در روسیه، دوره اول شکل‌گیری، تهران، فصلنامه مطالعات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز (ایراس)، سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۸۵، صص ۷۷-۷۸. به نقل از محمد شریفی، مجید، انقلاب اسلامی ایران و بنیادگرای اسلامی در آسیای مرکزی و قفقاز، تهران، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ۲۳، شماره ۹ و ۱۰، خرداد و تیر ۱۳۸۸، ص ۵۵.
 ۳. هانتر شیرین، جفری تاس و الکساندر ملیکیشویلی، اسلام در روسیه (سیاست‌های هویتی و امنیتی)، ترجمه الهه کولایی، سیده مطهره حسینی و اسما معینی، تهران، نشر نی، ۱۳۹۱، صص ۵۶-۵۵.

ب: اسلام در اتحاد جماهیر شوروی:

در دوران شوروی مذهب، رقیب ایدئولوژیک دولت به شمار می‌رفت و علاوه بر جدایی از دولت، به حاشیه رانده شده بود. تصور می‌شد مذهب به نسل گذشته تعلق دارد و زوال آن اجتناب‌ناپذیر است. در عین حال دولت شوروی به مذهب نگرشی پراگماتیک داشت و در حالی که می‌خواست مسیحیت اورتدوکس را ریشه کن کند، اسلام را در آسیای مرکزی و قفقاز شمالی پیامد منطقی عقب ماندگی مردم این نواحی می‌دانست که باید تحمل می‌شد. مقامات در آن مناطق به مردم اجازه دادند برای مدتی «غیرروشن بین» باقی بمانند، با این حال، آنان مطمئن بودند نوسازی شوروی دیر یا زود باعث می‌شود بومیان از تصورات غلط مذهبی رها شوند.^۱ سیاست رسمی در قبال مذهب برای نخستین بار (در نتیجه در ماندگی) در طول جنگ دوم جهانی تعدیل شد. تعدیل سیاست مذهبی، بار دیگر، و مستقیماً در رابطه با اسلام در اوایل دهه ۱۹۸۰ به دنبال پیروزی انقلاب ایران و حمله شوروی به افغانستان اتفاق افتاد. تا هنگام پایان پرسترویکای میخائیل گورباچف، نگرش مقامات به مذهب به طرز چشم‌گیری دگرگون شد. مذهب، دیگر نه دشمن یا رقیب ابدی، بلکه نگهبان ارزشهای اخلاقی و به نوعی متحد دولت به شمار رفت.^۲

ج: اسلام در روسیه پس از فروپاشی شوروی:

پس از سقوط اتحاد شوروی، حضور اسلام در روسیه بسیار گسترش یافت. این گسترش در توسعه ساختارهای ظاهری و ذهنی تشکیلات مسلمانان و نیز در آگاهی فزاینده مسلمانان از سنت‌ها و میراث دینی و فرهنگی آنان نمایان شده است. در همان حال، به سبب تمرکززدایی فراگیر در فدراسیون روسیه از یکسو و ارتباط روبه‌رشد با جهان اسلام از سوی دیگر، اسلام روسی از نظر سازمانی، فکری و سیاسی متنوع‌تر و پیچیده‌تر شده است.^۳

1. Ислама Текушева и Кирилла Шевченко, Ислам на Северном Кавказе: история и современность, М edium O rient, Прага, ۲۰۱۲, С.۷۸-۹۲

۲. آلکسی مالاشنکو (Алексей Малашенко)، اسلام در روسیه، ترجمه شیوا علیزاده، به نقل از Московский Центр Карнеги، منتشر شده در ۲۰۱۵/۰۱/۲۸.

۳. همان، ص ۹۹.

می‌توان دوره پس از شوروی را در چند مرحله خلاصه نمود:

• **مرحله اول:**

شروع احیای مذهبی می‌باشد، در این مرحله شاهد رشد سریع تعداد مساجد، شکل‌گیری یک نظام آموزشی - اسلامی و تاکید زیاد نسبت به مذهب در میان مردم هستیم.

• **مرحله دوم:**

که در اواسط دهه ۱۹۹۰ میلادی رخ داد، توجه به اسلام سیاسی است. گروه‌های سیاسی - مذهبی بزرگی مثل اتحاد مسلمانان روسیه به وجود آمدند. در همان زمان در میان مسلمانان روسیه و در ابتدا در قفقاز شمالی، جنبش اسلامی شکل گرفت و جنگ چچن را برانگیخت. اسلام گراها شروع به فعالیت در داغستان، کاباردین-بالکاریا و اینگوش کردند و مرکز فعالیت‌های اسلامی نیز در داغستان بود.^۱

• **مرحله سوم:**

سومین مرحله در فاصله سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۲ میلادی رخ داد، وقتی که میزان شور اسلام سیاسی کاهش پیدا کرد و اسلام گراهای قفقاز شمالی در طول جنگ دوم چچن تلفات و خسارات زیادی را متحمل شدند.

• **مرحله چهارم:**

این مرحله نیز تقریباً از سال ۲۰۰۳ میلادی شروع شد، در این مرحله فعالیت رادیکال‌های اسلامی تقویت شد و اسلام گراهای منطقه ولگا فعال تر شدند. بنابراین باید گفت بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۵ را مرحله چهارم تشکیل می‌دهد.^۲

• **مرحله پنجم:**

مرحله پنجم نیز از زمان تقویت نیروهای افراط گرای تکفیری در عراق و سوریه و حضور برخی از افراد افراط گرای روسی در این منطقه آغاز گردیده است و می‌توان سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۵ میلادی را در این مرحله قرار داد.

1. Алов А.А., Владимиров Н.Г. Мусульманские этносы России // Ислам в России. Вериги.ру. Проверено 16 декабря 2013

۲. افضل‌ی علی و فتح‌الله سالمی، مسلمانان روسیه (مطالعه موردی شیعیان روسیه)، پیشین، ص ۴۵۳.

شیعه در روسیه

پس از معاهدات گلستان و ترکمن‌چای که بین ایران و روسیه بسته شد تقریباً ۱۷ شهر اساسی ایران که اکثر اهالی آن را شیعیان تشکیل می‌دادند تحت تسلط روسیه قرار گرفتند.^۱ از این دوره که اولین جمعیت شیعه تحت حاکمیت روسیه قرار می‌گیرند تاریخ شیعیان در حکومت روس آغاز می‌شود. البته پیش از آن هم اگر در محدوده مرزهای روس شیعیانی وجود داشته‌اند بسیار محدود بوده‌اند و در منابع تاریخی خبر قابل توجهی در این باره وجود ندارد و یا شاید اصلاً هیچ حضوری نداشته‌اند. تاریخ حضور شیعه در اراضی تحت حاکمیت روس را به چند دوره می‌توان تقسیم کرد:

۱- از قرن هفده میلادی تا انقلاب اکتبر ۱۹۱۷

در مرحله نخست این تاریخ که از اوایل قرن هفده میلادی تا انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ را شامل می‌شود، تمامی مسلمانان اراضی تحت حکومت روسیه تزاری اعم از شیعه و سنی از یک مرکز که در تغلیس قرار داشت اداره می‌شدند. در این دوره مسلمانان از حق تحصیل محروم بودند و در صورتی که اقدام به سوادآموزی می‌کردند، مجرم شناخته می‌شدند. این قانون به طور طبیعی در مورد شیعیان نیز صادق بود. پس از گذشت یک برهه تاریخی چند مرکز تحصیلی با نام سمیناریا ایجاد شد که در این مراکز به طور محدود و گزینشی مسلمانان نیز برای تحصیل ثبت نام می‌شدند.^۲

۲- از انقلاب اکتبر تا فروپاشی شوروی

در دوره پس از انقلاب اکتبر که اتحاد جماهیر شوروی ایجاد شد شیعیان نیز مرحله

۱. عهدنامه ترکمانچای پیمانی است که در ۳۰ اسفند ۱۲۰۶ (۲۱ فوریه ۱۸۲۸) در پی جنگ‌های ایران و روسیه در دوره قاجار بین این دو کشور امضا شد. که واگذاری خانات ایروان و نخجوان به دولت روسیه و تخلیه تالش و مغان از سپاه ایران از مفاد این عهد نامه بود، همچنین معاهده گلستان (به روسی: Гюлистанский договор) پیمانی است که در تاریخ ۳ آبان ۱۱۹۲ (۲۵ اکتبر ۱۸۱۳) در پی جنگ‌های ایران و روسیه در دوره قاجار بین این دو کشور امضاء شد. به دنبال این قرارداد، حکومت بخش‌هایی از شمال دولت شاهنشاهی ایران شامل قفقاز، ارمنستان و ایالت‌های شرقی گرجستان یعنی کاختی و کارتلی از ایران سلب و به روسیه تزاری واگذار شد.

2. Демьянова А.И. Религиозность: тенденции и особенности проявления, Воронеж, 2012, с. 60-71

جدیدی از حضور خود تحت حاکمیت روس‌ها را آغاز کردند. این مرحله با چند ویژگی از دوره پیش از خود متمایز می‌شد. در دوره پیش از این مسلمانان، مهاجرت بسیار محدودی را به مراکز حکومت که در اراضی دور دست قرار داشت انجام می‌دادند اما در این دوره شیعیان برای کارهای مختلف مانند اشتغال، تحصیل و فعالیت به مراکز حکومت و نیز سایر سرزمین‌های دور دست مهاجرت می‌کردند و در اثر همین مهاجرت‌ها میان جمعیت شیعی و مسیحی تبدلات و رفت و آمد اتفاق افتاد. بزرگترین مهاجرت‌های تاریخی شیعیان در دهه ۱۹۳۰ اتفاق افتاد که سبب آن کشتارها و سرکوب‌های گسترده‌ای بود که در نواحی شیعه‌نشین به وقوع پیوست. در این تاریخ تعداد قابل توجهی از شیعیان به سبیری و قزاقستان که بومیان آن را اهل سنت تشکیل می‌دادند تبعید شدند که الان هم در این مناطق ساکنان شیعه وجود دارند و تاریخ حضورشان به این دوره می‌رسد.^۱

در اواخر این دوره تاریخی یعنی در سال‌های مربوط به دهه هشتاد میلادی، بعد از وقوع انقلاب اسلامی در ایران در مناطق شیعه‌نشین جماهیر شوروی یک بیداری و تحرک درونی ایجاد شد. با توجه به این بیداری که حکومت نیز از این موضوع بی‌خبر نبود یک کمیته اختصاصی برای نظارت بر شیعیان در حاکمیت ایجاد شد. یعنی در این سال‌ها نظارت‌ها و فشارها بر روی شیعیان با استفاده از این کمیته افزایش یافت. اما به هر حال روند بازگشت به اصول هویتی خود در میان شیعیان آغاز شده بود و این فرآیند تا فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی ادامه یافت. این کمیته در اراضی جمهوری آذربایجان فعالیت داشت و در سایر نقاط تقریباً هیچ اقدام قابل توجهی وجود نداشت. هم‌مرزی با ایران و نزدیکی‌های فرهنگی و تاریخی شیعیان این مناطق با ایران سبب شده بود که این روند خودیابی هویتی شیعیان که با حضور گسترده در مراسمات دینی جلوه‌گر می‌شد قدرت یابد و تقریباً به مرحله غیر قابل پیشگیری برسد.^۲

1 . Балтанова Г.Р. Ислам в СССР. Анализ зарубежных концепций, Казань, 1991 , c. 75.

۲. نخستین شیعیان تحت حاکمیت روس، پایگاه اطلاع‌رسانی مشرق، www.mashregnews.ir، تاریخ انتشار: ۲۸ خرداد ۱۳۹۲

۳- از فروپاشی تا به امروز

لایه‌های درونی جامعه روسیه آن گونه که نظریه پردازان و ایدئولوگ‌های حزب کمونیست می‌پنداشتند، نبود. رسوخ عمیق باورهای مذهبی در جامعه‌ای با ویژگی‌های خاص روسیه و مهم‌تر از آن پیوند وثیق و بنیادین عناصر مذهبی با مبانی هویتی روس‌ها، نقش و جایگاهی خاص را برای مذهب در روسیه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی تعریف کرد. پس از فروپاشی شوروی، جمهوری آذربایجان نیز استقلال یافت و شیعیان این اراضی که اصلی‌ترین محل شیعیان اراضی تحت حاکمیت روس‌ها بود تاریخ و سرنوشت مستقلی از شیعیان مقیم در اراضی روسیه کنونی پیدا کردند. فروپاشی شوروی و فضای بازی که پس از این حادثه به وجود آمد شرایط مناسبی برای فعالیت‌های مذهبی و تبلیغات در میان مسلمانان ایجاد کرد. اما با این وجود در میان شیعیان ساکن در اراضی روسیه که عموماً آذری الاصل بودند حتی پس از فروپاشی شوروی نیز وضعیت دوری از معارف دینی و اعتقادات و اعمال اسلامی هم چنان وجود داشت. اما با بازگشت طلابی که با فروپاشی شوروی به ایران آمده تحصیلات دینی کسب کرده بودند به روسیه جو دینی و اعمال و اعتقادات اسلامی در میان شیعیان روسیه نیز رشد پیدا کرد. به طور کلی در اراضی روسیه ۱۵ تا ۲۰ میلیون مسلمان ساکن زندگی می‌کنند که از این تعداد شیعیان تعداد کمی در حدود ۳ میلیون نفر را شامل می‌شوند. این تعداد افراد نیز بیشتر افراد مهاجری هستند که از آذربایجان به شهرهای بزرگی مانند مسکو، سن پترزبورگ و منطقه سبیری مهاجرت کرده‌اند. عموماً در اکثر شهرهای روسیه آذربایجانی‌ها ساکن هستند.

آمار جمعیتی و قومیتی مسلمانان روسیه

بیش از ۲۰ قوم بومی مسلمان در محدوده روسیه زندگی می‌کنند. مفهوم بومی بودن در اینجا کاملاً قراردادی است و از آن جهت به کار می‌رود که یاریگر ما در این شرح تاریخی باشد. ما قصد نداریم جامعه واحد مسلمان روسیه را به ساکنان بومی و غیربومی

تقسیم کنیم. بعلاوه بسیاری از مردم مسلمان کشورهای تازه استقلال یافته (آبخازی‌ها، آذربایجانی‌ها، قزاق‌ها، قرقیزها، ازبک‌ها، تاجیک‌ها، ترکمن‌ها و...) بیش از ۱۰۰ سال است که در محدوده روسیه کنونی زندگی می‌کنند؛ اما این مردم سرزمین نژادی خود را آنسوی مرزهای روسیه دارند؛ بنابراین در اینجا به ایشان نخواهیم پرداخت. سرشماری سال ۲۰۰۲ میلادی، نشان می‌داد حدود چهارده و نیم میلیون مسلمان قومی در روسیه زندگی می‌کنند. اما در سال ۲۰۱۵ میلادی شمار آنان بیش از شانزده میلیون است. اگر کارگران مهاجر اهل آسیای مرکزی و جمهوری آذربایجان را هم بیفزاییم رقم نهایی به بیست میلیون خواهد رسید. بیست میلیون همان عددی است که روحانیون مسلمان و سیاستمداران روس از جمله پوتین معمولاً به آن استناد می‌کنند.^۱

برای به دست آوردن آمار دقیقی از تعداد شیعیان کشور روسیه نظر به منابع متعدد تخصصی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسید، لذا در ابتدا تعداد زیادی از سایت‌ها و پایگاه‌های استنادی در این باره جمع آوری شد و بعد از غربالگری آنها، تعدادی از مراجع آماری معتبر که بیان آمارهای آنها به واقعیت نزدیک تر بوده و همچنین دارای اختلاف کمی با سایر منابع معتبر بودن شناسایی شدند. در ادامه برخی از این منابع ذکر می‌شود:

۱. سایت CIA (۲۰۱۴ میلادی): به آدرس اینترنتی www.cia.gorlibrary
۲. کتاب مسلمانان روسیه، نوشته مطهری حسینی، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابزار معاصر تهران، ۱۳۹۱.
۳. سایت Nation Master در سال (۲۰۱۴ میلادی) به آدرس اینترنتی www.hatiumaster.comlcountry
۴. سایت religiousfreedom در سال (۲۰۱۵ میلادی) به آدرس اینترنتی www.religiousfreedomlib
۵. سایت religiousintelligence در سال (۲۰۱۰ میلادی)، به آدرس اینترنتی www.co.uk
۶. سایت swivel در سال (۲۰۰۷ میلادی)، به آدرس اینترنتی www.swivel.com
۷. سایت ویکیپدیا (در سال ۲۰۱۳ میلادی)، آدرس اینترنتی www.Fa.wikipedia.org
۸. سایت تبیان در سال (۲۰۱۰ میلادی)، آدرس اینترنتی www.tebyan.net
۹. مجله گنجینه مجمع شماره ۳۳ (۲۰۰۹ میلادی)، مجمع جهانی اهل بیت(ع).

۱۰. سایت Pewforum در سال (۲۰۱۵ میلادی)، آدرس www.pewforum.org/newasseti

۱۱. کتاب شیعیان روسیه، نوشته اباذر ابراهیمی ترکمان، مجمع جهانی اهل بیت(ع)، ۱۳۹۲.

جدول آمار جمعیتی مسلمانان در روسیه بر اساس ترتیب منابع بالا.

ردیف	جمعیت کل	جمعیت مسلمانان	درصد	جمعیت شیعیان	درصد
۱	۱۴۲/۴۷۰/۲۷۲	۲۱/۰۰۶/۱۸۷	۱۵	-	۱/۶
۲	۱۴۳/۰۰۰/۰۰۰	-	۱۵	-	-
۳	۱۴۲/۸۹۳/۵۴۰	۱۶/۳۸۰/۰۰۰	۱۵/۱	-	-
۴	۱۴۸/۱۷۸/۴۸۷	۱۱/۶۵۱/۵۶۵	۷/۶	-	-
۵	۱۴۴/۴۱۸/۳۰۹	۱۴/۹۸۷/۲۵۲	۱۰/۳	-	-
۶	۱۴۳/۰۰۰/۰۰۰	۲۷/۶۵۰/۰۰۰	۱۹/۳	۲/۲۱۲/۰۰۰	۱/۵
۷	۱۴۳/۰۰۰/۰۰۰	۲۱/۵۱۳/۰۴۶	۱۵	۲/۲۱۲/۰۰۰	۱/۵
۸	۱۴۳/۷۸۲/۳۳۸	-	۱۷	-	-
۹	-	۱۶/۴۸۲/۰۰۰	-	کمتر از ۱۶۵/۰۰۰	-
۱۰	-	۱۶/۸۱۰/۰۰۰	۱۶	-	۱/۵
۱۱	۱۴۳/۰۰۰/۰۰۰	۳۰/۰۰۰/۰۰۰	۲۵	-	-

۱. تاتارها

تاتارها پرجمعیت‌ترین ملت مسلمان روسیه هستند. شمار آنها به ۷ میلیون نفر می‌رسد که به علت شرایط پیچیده تاریخی تنها ۱/۷ میلیون نفر از این تعداد در زادگاه خود، جمهوری تاتارستان، زندگی می‌کنند. ۱/۳ میلیون نفر از تاتارها در باشقیرستان و ۱/۵ میلیون نفر از آنها در آسیای میانه سکونت دارند.^۱ از دیگر مناطق بومی که تاتارها در آن زندگی می‌کنند، می‌توان برخی مناطق سیبری، اورال و تقریباً تمام حاشیه رود ولگا را نام برد.^۲

۱. Уразманова Р.К. Современные обряды татарского народа. Казань, 2014, с. 30-51.

۲. بنیاد مطالعات اسلامی در روسیه؛ اسلام و اقوام مسلمان در روسیه، پایگاه اطلاع رسانی اسلام در روسیه (تاتارستان)، به آدرس اینترنتی www.islamtat.ru قابل دسترسی در تاریخ ۲۸ آذرماه ۱۳۹۳.

۲. کاباردها

قوم کابارد (آدیغه) از اقوام آدیغه و ساکن قفقاز شمالی هستند. درباره تعداد شیعیان این قوم اطلاعاتی در دست نیست. جمعیت کابارد در روسیه ۵۲۰ هزار نفر است که از این تعداد ۴۹۹ هزار نفر در جمهوری کاباردینو-بالکاریا (قبارطه-بلغار) زندگی می‌کنند. البته در برخی از منابع، تعداد شیعیان این منطقه بین ۱۰ تا ۱۵ هزار نفر برآورد می‌شود.^۱ کاباردها ۵۵ درصد جمعیت جمهوری کاباردینو-بالکاریا را تشکیل می‌دهند و امروز پرتعدادترین مردم قوم آدیغه در روسیه هستند. گروهی از کاباردها در قرن ۱۹ قفقاز را ترک و به ترکیه و کشورهای خاور نزدیک مهاجرت کردند که در آنجا به همراه نژادهای دیگری از آدیغه، چرکس نامیده می‌شوند. بخشی از کاباردها ثلث اول قرن ۱۹ به قسمت علیای رودخانه کویان کوچ کردند. این مردم به همراه گروه‌هایی از آدیغ‌های غربی که توسط روس‌ها در دشت اسکان یافته‌اند امروزه چرکس‌های روسی قراچای-چرکس را تشکیل می‌دهند (۴۰ هزار نفر). کاباردها اولین بار در فاصله قرون ۱۲ تا ۱۴ به صورت یک قوم مستقل درآمدند؛ یعنی هنگامی که بخشی از آدیغ‌های ساکن در غرب قفقاز به محدوده کنونی شاهزاده نشین‌های فنودال کابارد کوچک و بزرگ کوچ کردند. از سال ۱۵۵۷ کابارد تحت حمایت روسیه بود تا بالأخره در سال ۱۸۲۷ در ترکیب آن قرار گرفت. کاباردها در کنار اقوام دیگر قفقاز شمالی در جنگ قفقاز علیه جور تزاریسم شرکت کردند. سال ۱۹۲۲ ایالت خودمختار کاباردینو-بالکاریا تشکیل شد که در سال ۱۹۳۶ به جمهوری خودمختار مبدل گردید. سال ۱۹۴۴ کاباردها نیز در سرنوشت دیگر ملل قفقاز شمالی شریک و به قزاقستان تبعید شدند. تعداد زیادی از تبعیدشدگان در دهه ۶۰، پس از بازسازی جمهوری خودمختار کاباردینو-بالکاریا به سرزمینشان مراجعت کردند.^۲

۱. اشرافی مرتضی، گفتگو با خوجه مراد قدوس اف، پیشین، دی ماه ۱۳۹۳. همچنین گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی(ص).

۲. بنیاد مطالعات اسلامی در روسیه؛ اسلام و اقوام مسلمان در روسیه، پیشین، قابل دسترسی در تاریخ ۲۸ آذرماه ۱۳۹۳. گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی(ص).

۳. چچنی‌ها

چچنی‌ها ملتی بزرگ و مسلمان هستند با جمعیت ۱/۴ میلیون نفر. بیش از یک میلیون نفر در چچن، حدود ۱۰۰ هزار نفر در اینگوش (ایالت همسایه) و حدود ۹۰ هزار نفر در داغستان زندگی می‌کنند. زبان چچنی به گروه زبان‌های ناخ از خانواده عبری-قفقازی تعلق دارد. مردمان چچن مسلمانان سنی مذهب هستند.^۱

۴. اینگوش‌ها

بیش از ۴۱۳ هزار اینگوش در روسیه سکونت دارند که از این تعداد اکثریت قریب به اتفاق در اینگوشیتیا زندگی می‌کنند (۳۶۱ هزار نفر). دین این مردم اسلام و مذهب ایشان سنی است. بالاترین شاخص زاد و ولد در روسیه به اینگوش‌ها اختصاص دارد. قدیمی‌ترین روستاهای اینگوش در کوه‌های منطقه ژیراخسکی امروزی در اینگوشیتیا و در مناطق مجاور آن، یعنی چچن و اوستیای شمالی واقع شده بودند. جوامع معروف اینگوش عبارتند از: ژراخفسکیه، فینینسکیه (کیستینسکیه)، گالگایوسکیه، سرنسکیه و متسکالسکیه. اسلام اولین بار از سمت کاباردا و سپس از سمت داغستان و چچن در میان اینگوش‌ها نفوذ کرد.^۲

۵. آوارها، دارگین‌ها، کومیک‌ها و...

بخش اعظم جامعه مسلمان روسیه را مردم داغستان تشکیل می‌دهند: آوارها (حدود ۸۱۵ هزار نفر)، دارگین‌ها (بیش از ۵۱۰ هزار نفر)، کومیک‌ها (بیش از ۴۲۰ هزار نفر)، لژگی‌ها (بیش از ۴۱۱ هزار نفر)، لک‌ها (بیش از ۱۵۶ هزار نفر)، تبسارانیون (بیش از ۱۳۰ هزار نفر) و نوقایی‌ها (۶۰ هزار نفر).

در میان اقوام نام برده شده جمعیت شیعیان تاکنون منتشر نشده است، با این حال برخی از منابع، جمعیت شیعیان این منطقه را به طور کلی بین ۱۰۰ تا ۲۵ هزار نفر برآورد می‌کنند که البته از این تعداد، برخی از شیعیان اسمائیلی بوده و شیعیان اثنی

۱. اشرافی مرتضی، گفتگو با حجت السلام والمسلمین رفیع الدین، مجمع جهانی اهل بیت (ع)، بهمن ماه ۱۳۹۳.

عشری تعداد کمی از این جمعیت را شامل می‌شود.^۱ آوارها بزرگ‌ترین ملت داغستان امروزی هستند. اکثر این مردم در بخش‌های کوهستانی داغستان و جمعیت کمتری هم در دشت‌ها از جمله مناطقی مانند بویناکسکی و خاساویورت سکونت دارند. بعد از آوارها، پرتعدادترین نژاد مردم داغستان، دارگین‌ها هستند که ۱۶/۵ درصد جمعیت این جمهوری را تشکیل می‌دهند. سومین نژاد پرجمعیت داغستان، کومیک‌ها هستند. کومیک‌ها به زبان کومیک صحبت می‌کنند. لزگی‌ها نیز از اهالی بومی داغستان هستند. لزگی‌ها پرجمعیت‌ترین قومی هستند که به زبان لزگی از گروه زبان داغستانی صحبت می‌کنند. اقوام داغستانی دیگر از قبیل تبسارانیون، آغول‌ها، روتول‌ها و تساخورها نیز به زبان لزگی صحبت می‌کنند که آنها هم پیروان دین اسلام و سنی مذهب هستند. نوقایی‌ها از اقوام ترکی هستند که در محدوده داغستان زندگی می‌کنند. جمعیت این مردم به ۶۰ هزار نفر می‌رسد. اگرچه زبان نوقایی تحت تأثیر محیط قفقازی تغییر کرده، اما تا حد زیادی به زبان تاتاری شبیه است. نوقایی‌ها مسلمانان سنی مذهب هستند.^۲

۶. باشقیرها

بعد از تاتارها، باشقیرها بیشترین جمعیت را در روسیه دارند. جمعیت آنها حدود ۱/۷ میلیون نفر است که از این تعداد، ۱/۵ میلیون نفر در باشقیرستان و ۱۶۰ هزار نفر در ایالت چلیابینسک، در مجاورت باشقیرستان زندگی می‌کنند. تعداد کمی از آنها نیز در ایالت آرنبورگ و در تاتارستان (۲۰ هزار نفر) سکونت دارند. باشقیرها نمایندگان ملل ترک هستند و زبان آنها از گروه زبانی ترکی-قیپچاقی می‌باشد. تقریباً دهه دوم قرن بیستم، ترک‌ها دارای زبان ادبی واحد شدند.^۳

۷. قره‌چای‌ها

این گروه از اقوام قدیمی ترک و کوه‌نشین قفقاز شمالی بودند که مانند بالکارها به

۱. اشرافی مرتضی، گفتگو با خوجه مراد قدوس اف، مجمع جهانی اهل بیت(ع)، گروه مطالعات راهبردی، دی ماه ۱۳۹۳.

همچنین گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی(ص).

۲. بنیاد مطالعات اسلامی در روسیه؛ اسلام و اقوام مسلمان در روسیه، پیشین، قابل دسترسی در تاریخ ۲۸ آذرماه ۱۳۹۳.

۳. همان. قابل دسترسی در تاریخ ۲۸ آذرماه ۱۳۹۳.

زبان قره چایی - بالکاری صحبت می‌کردند. جمعیت قره چاییان در روسیه ۱۹۲ هزار نفر است که ۱۶۹ هزار نفر از آنها در قره چای - چرکس زندگی می‌کنند. به این ترتیب ۳۸/۵ درصد جمهوری قره چای - چرکس را نژاد قره چایی تشکیل می‌دهد که پرجمعیت‌ترین قوم این جمهوری به حساب می‌آید. دین این مردم اسلام و مذهب ایشان سنی است. البته در میان این جمعیت نیز بین ۵ تا ۱۰ هزار نفر از شیعیان اسمائیلی هستند و از تعداد شیعیان اثنی عشری در این منطقه اطلاعی در دست نمی‌باشد.^۱

۸. مهاجران مسلمان خارجی

جمعیت عرب‌ها، ترک‌ها، کردها، فارس‌ها و پشتون‌ها، کوچک‌ترین گروه مسلمانان روسیه را تشکیل می‌دهند که می‌توان آنها را «امت خارجی» دانست. این جمعیت فرا منطقه‌ای مسلمانان، چندین قومی و چندین مذهبی است، ولی عرب‌هایی که عمدتاً اهل تسنن هستند، در این گروه از همه فعال‌ترند. عرب‌ها به علت تسلط مادرزادی به زبان عربی و سطح بالای دیانت اغلب توسط مسلمانان روسیه به عنوان استادان مبانی اسلام، کتابت و فرهنگ اسلامی جلب می‌شوند و بخش قابل توجه استادان مدارس اسلامی را تشکیل می‌دهند. آنها در بعضی مناطق حتی توانستند به مقامات عالی روحانی برسند.

۱٪ مسلمانان روسیه (۱۴۰ هزار نفر) را مسلمانان خارجی تشکیل می‌دهند. اعضای مسلمانان خارجی در هیچ یک از مناطق فرمانروایی نمی‌کنند، ولی در زندگی بعضی جوامع اسلامی نفوذ زیادی دارند. به عنوان مثال یک فلسطینی به نام وسام بردویل رئیس اداره روحانیت مسلمانان جمهوری کارلیا می‌باشد. سهم این جمعیت فرا منطقه‌ای به ویژه در حوزه فدرال مرکزی (۴٪) و در حوزه‌های شمال غربی و جنوبی (هر یک ۱٫۵٪) زیاد است. از این تعداد شاید حدود ۲۰ تا ۳۰ هزار نفر، شامل شیعیان اثنی عشری می‌باشند که از کشورهای عربی و ایران به روسیه مهاجرت کرده و یا برای کار و تحصیل در روسیه ساکن هستند.^۲

۱. اشرافی مرتضی، گفتگو با خوجه مراد قدوس اف، پیشین، دی ماه ۱۳۹۳. همچنین بنگرید به اشرافی مرتضی، گفتگو با حجت السلام والمسلمین رفیع الدین، بهمن ماه ۱۳۹۳. گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی(ص).

۲. اشرافی مرتضی، گفتگو با خوجه مراد قدوس اف، پیشین، دی ماه ۱۳۹۳. همچنین گزارش شیعیان روسیه، اسناد مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی(ص).

۹. مهاجران مسلمان آسیای میانه‌ای

مهاجران مسلمان آسیای میانه، آذربایجانی‌ها، ازبک‌ها، تاجیک‌ها، قرقیزها و ترکمن‌ها بخش عمده اعضای آن را تشکیل می‌دهند. آنها عمدتاً پیرو مذهب حنفی تسنن هستند ولی در میان ازبک‌ها و تاجیک‌ها پیروان وهابیت کم نیستند. بخش قابل توجه تاجیک‌های پامیر به جریان شیعیان اسماعیلی تعلق دارند. این مهاجران عمدتاً ساکن شهرها می‌شوند. مهاجران از ازبکستان و تاجیکستان به برکت یکپارچگی و سطح بالای دیانت خود، در زندگی مسلمانان شهرنشین نفوذ زیادی کرده و گاهی به مقامات رهبری می‌رسند. مسلمان آسیای میانه و مسلمانان شمال قفقاز باعث نزدیکی روابط آنها می‌شود چرا که دو گروه برای پیدا کردن نان و روزی یا نجات از جنگ و بی‌ثباتی سیاسی روستاهای خود را ترک کرده‌اند.^۱

۷٪ مسلمانان روسیه (حدود ۹۵۰ هزار نفر) از مهاجران آسیای میانه محسوب شوند. آنها در هیچ یک از مناطق کشور اکثریت را تشکیل نمی‌دهند ولی در حوزه‌های فدرال مرکزی، سیبری و خاور دور میزان آنها از سایر مناطق ۶-۴ برابر بیشتر است و آنها بخش قابل توجه مسلمانان دین‌دار را تشکیل می‌دهند.^۲

گرایش‌های اعتقادی، اجتماعی و سیاسی مسلمانان در روسیه

قبل از ورود به بیان گرایش‌های مسلمانان در روسیه باید بیان داشت، در این کشور مسلمانان دارای جریان‌های مختلف فکری و عقیدتی می‌باشند که البته برخی از این فرقه‌ها جنبه تکفیری و افراط‌گرایی داشته، برخی نیز جنبه‌های عرفانی و ... دارند؛ در این میان آنچه شیعیان را از این جریان‌ها دور ساخته مکتب اصیل و الهام بخش اهل بیت (ع) است که توانسته تا حدود زیادی سالیان دراز، و با وجود تحولات عمیق دینی و فرهنگی در میان مسلمانان روسیه از آسیب‌ها و کج روی‌ها مصون بمانند. در ادامه بدون تقسیم بندی میان شیعیان و اهل سنت به برخی از این جریان‌ها و فرقه‌ها اشاره می‌کنیم:

1 . Социальная и культурная дистанция. Опыт многонациональной России , под. ред. Л.М. Дробизевой М, 2013, с. 55-91.

۲. گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی(ص).

۱. وهابیت

وهابیت شاید یکی از مهمترین و خطرناک‌ترین گروه‌های اسلامی در روسیه باشد که در حال حاضر نیز نقطه توجه حاکمیت روسیه به سمت این گروه افراطی می‌باشد، با این حال دولتمردان روسیه با توجه به تاریخ هفتاد ساله اتحاد شوروی به اهمیت آزادی دینی در کشور واقف هستند و دین‌داران جامعه را نه تنها تهدید نمی‌پندارند، بلکه بر نقش بی‌بدیل آنها در ایجاد وحدت ملی روسیه تاکید دارند و به همین علت امروز عرصه را برای مسلمانان بازگذاشته‌اند. اما در سالهای اخیر جریان وهابیت، مردم مسلمان روسیه را به صورت جدی تهدید می‌نماید، طی سال‌های اخیر ایده‌های این فرقه توسط مبلغین در کشورهای مختلف اشاعه داده شده است. در مناطق مرکزی فدراسیون روسیه روحانیون توانستند با استقرار این گروه‌ها مبارزه کنند اما در مناطقی مانند چچن و داغستان این گروه‌ها موفق شدند برای خود پایگاه‌هایی برقرار کنند. عقاید متعصبانه این گروه‌ها باعث بروز اختلافاتی بین آنها و دیگر مسلمانان شد که بی سابقه بود و تا این زمان مسلمانان فارغ از هر گرایش دینی در کنار هم مانند برادر زندگی می‌کردند.^۱ بر اثر جهانی شدن و در نتیجه عملیات هدفمند مراکز اسلامی قدرت [عربستان]، شکل‌های دیگر اسلام به اروپا [روسیه] معرفی شد که وهابیت یکی از فعال‌ترین و پرخاش‌جویانه‌ترین اشکال آن بود. این دیدگاه‌های جدید، هم مدعی بازگشت به سنت‌های دیرین و هم در عین حال درصدد تفسیر جدید از آموزه‌های اسلام سنتی هستند.^۲

تعداد کسانی که از افکار این گروه‌های افراطی حمایت می‌کنند در قفقاز شمالی بسیار زیاد است، طبق نظرسنجی‌های انجام شده توسط کارشناسان آژانس خبری «قفقاز تایم» و پژوهشگران مسکو، در پنج جمهوری شمالی قفقاز به این نتیجه رسیده‌اند که در «کاباردینو-بالکار» تعداد این افراد افراطی به ۳۹ درصد می‌رسد. در «چچن» تعداد آنها به

۱. پسندیده سمیه، بررسی جریان وهابیت در فدراسیون روسیه؛ اهداف و انگیزه‌ها، منتشر شده توسط IPSC، تهران، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح، ۱۶ تیر ۱۳۹۳.

۲. گفت‌وگوی یوگنی شتاکوف با دکتر الکساندر ایگناشنکو، اسلام‌شناس روس، ترجمه حسین طباطبایی، مجله راسیسیسکایا، گازتا، ۲۸ مارس، ۲۰۱۱.

۳۳ درصد و در «اینگوش»، ۳۰ درصد است. در داغستان، تعداد حامیان افکار رادیکال اسلامی زیاد نیست، اما این فقط به عدم پاسخ‌گویی و تمایل افراد این منطقه به جواب دادن به سؤالات نظرسنجی‌های محققان در این منطقه مربوط می‌شود.^۱

طبق برآوردها، وهابیون ۲ الی ۱۰ درصد همه مسلمانان روسیه را تشکیل می‌دهند. (به ترتیب ۳۰۰ هزار الی یک و نیم میلیون نفر) سهم آنها در میان مسلمانان چچن، داغستان، کاباردا - بالکاریا، قره چای چرکسیا و منطقه استاوروپول قابل توجه است و در میان مسلمانان جدید به ۵۰ الی ۶۰ درصد می‌رسد.

طبق تحقیقات صورت گرفته، نگاه افراد به وهابیت در بخش غربی قفقاز شمالی به خصوص در «کاباردینو - بالکار» و «کاراچای - چرکس» مثبت‌تر از بخش شرقی قفقاز شمالی است. این تفاوت را جامعه‌شناسان مورد توجه قرار می‌دهند. زیرا نشان دهنده تفاوت در محدودیت‌های مربوط به آزادی دینی مسلمانان در جمهوری‌های مختلف است. به عبارت دیگر طبق همان نظرسنجی که از آن سخن بردیم، حق آزادی بیان در دین برای اهالی قفقاز شمالی وجود ندارد یا چندان رعایت نمی‌شود و فقط ۲۴ درصد این حق را قائل بودند، در حال جزئی‌تر می‌توان گفت که این آمار در پایتخت «کاباردینو - بالکار» به ۳۶ درصد رسیده و در پایتخت «کاراچای - چرکس» به ۳۲ درصد و در چچن به ۱۹ درصد می‌رسد.^۲ در اینجا باید بیان داشت که حضور وهابیت به عنوان یک نیروی سیاسی - مذهبی با حمایت غرب، ایالات متحده و عربستان سعودی با هدف تضعیف اعتبار دولت مرکزی نزد مردم این کشور، رفتار نمودن نهادهای دولتی در بخشی از خاک روسیه، ایجاد اسلام‌هراسی و تشکیل قدرتی پنهانی در خاک فدراسیون روسیه است.

۲- احمدیه، بهائیت

علاوه بر وهابیون فرقه‌های دیگری نیز در روسیه وجود دارند، از جمله فرقه احمدیه، بهائیت و سوبود (که اصل این فرقه در ۱۹۲۰ میلادی، در اندونزی تشکیل شد و تلفیق

۱. رحمان اف مالیکا، اسلام‌گرایی و حاکمیت شریعت در قفقاز شمالی، به نقل از اسلام و مسلمانان در فدراسیون روسیه، صص ۳۹-۳۷.

۲. رحمان اف مالیکا، اسلام‌گرایی و حاکمیت شریعت در قفقاز شمالی، صص ۴۱-۴۰.

مذهب هندویی با تصوف است)، جنبش‌های مختلف تصوف جدید و نیز گروه‌های کوچکی که در داخل روسیه به وجود آمدند.

پیروان این گروه‌ها لااقل در خاک روسیه به افراط‌گرایی متمایل نیستند و می‌توانند به جناح معتدل مسلمانان غیرستنی نسبت داده شوند. تعداد کلی پیروان آنها از ۲۰ هزار نفر تجاوز نمی‌کند و عمدتاً در شهرهای بزرگ متمرکز شده‌اند.^۱

فرستادگان فرقه‌های احمدیه و بهائیت در اوایل قرن بیست وارد روسیه شدند، اما به موقعیت چندانی دست پیدا نکردند. تلاش بعدی آنها برای نفوذ در روسیه که به اوایل سال‌های ۱۹۹۰ میلادی، برمی‌گردد، با موفقیت بیشتری توأم بود. احمدی‌ها و بهائیان موفق به تأسیس گروه‌های خود در شهرهای بزرگ و جلب بخشی از روشنفکران مسلمان می‌شدند که «راویل بخارایف» نویسنده و روزنامه‌نگار، از مشهورترین آنهاست. او برای گسترش ارزش‌های مکتب احمدیه تلاش زیادی کرده است. از ویژگی‌های بارز این مکتب می‌توان به تعبیر جهاد به عنوان نوع صلح‌آمیز گسترش اسلام و اقتباس بعضی اصول دین هندی و مسیحیت اشاره کرد.^۲

در حالی که احمدی‌ها عمدتاً در فعالیت میان اقوام ترکی زبان تمرکز می‌کردند، بهائیان ترجیح می‌دادند نمایندگان اقوام مسیحی را به دین خود جلب کنند.

۳- طریقت‌های صوفی

علاوه بر دو فرقه یاد شده، می‌توان طریقت‌های صوفی جدید نعمت‌الهی و سوبود را در ردیف این فرقه‌ها قرار داد. این فرقه‌ها نیز همانند بهائیان ترجیح می‌دهند فرقه خود را در میان مسیحیان ارتدوکس تبلیغ کنند. در این خصوص نیز «فرید سلمان» بیان می‌دارد که این گروه‌ها و فرقه‌ها بعد از رخنه در رسانه‌های جمعی و اقتصاد، به سمت دولت پیش می‌روند. فرهنگی که آنان در جامعه

۱. اشرافی مرتضی، گفتگو با حجت السلام والمسلمین رفیع الدین، مجمع جهانی اهل بیت (ع)، بهمن ماه ۱۳۹۳.

۲. اشرافی مرتضی، گفتگو با خوجه مراد قدوس اف، پیشین، دی ماه ۱۳۹۳. همچنین گزارش شیعیان روسیه، اسناد مطالعات منطقه ای، پژوهشگاه بین المللی المصطفی (ص).

ترویج می‌کنند، فرهنگ روسیه نیست، نوعی از زندگی فرعی و فرهنگ دینی است که به اعتراض و از هم گسیختگی می‌انجامد. فرهنگ آنها موجب رشد اسلام‌گریزی و افزایش نگرانی‌های اجتماعی می‌شود.^۱

جنبش‌های اسلامی روسیه

در ادامه برخی از جنبش‌های اسلامی روسیه را که از نظر ساختاری منظم بوده و در قالب‌های برنامه‌ریزی شده‌ای فعالیت می‌کنند و البته به نوعی رسمیت داشته و مورد تایید نهادهای حکومتی روسیه نیز می‌باشند (به طور رسمی فعالیت می‌کنند) را بیان می‌کنیم:

۱. جنبش اتحاد مسلمانان روسیه

این جنبش سیاسی، اجتماعی و سراسری روسیه در تاریخ ۳۱ مه سال ۱۹۹۵ میلادی تاسیس گردید و در ۱۶ ژوئن همان سال در وزارت دادگستری به ثبت رسید. این جنبش خود را وارث «اتحاد مسلمانان روسیه» که در سال ۱۹۰۵ میلادی تشکیل شده بود، به شمار می‌آورد. این سازمان در سومین و چهارمین دوره دوما (پارلمان) روسیه ۶ و ۹ عضو داشت.^۲

به گفته رهبران اتحادیه مسلمانان روسیه در ششین دوما دولتی، ۲۶ مسلمان به عنوان نماینده‌ایفای وظیفه می‌کنند.

۲. جنبش سراسری اسلامی «نور»

این جنبش در تاریخ ۴ ژوئن سال ۱۹۹۵ تاسیس یافت و در تاریخ ۱۶ ژوئیه همان سال به ثبت رسید. گرایش نظری- سیاسی جنبش، حفاظت و تکمیل ساختار دینی فدراسیون روسیه است. جنبش اجتماعی اسلامی «نور» با هدف پشتیبانی از اصل ساختار ملی، منطقه‌ای، نهاد اجتماعی ریاست جمهوری و پارلمنتاریسم فعالیت می‌کند.^۳

۱. گفت‌وگو با فرید سلمان، رئیس شورای علما در اداره مرکزی مسلمانان، به نقل از سایت اطلاع‌رسانی اسلام به آدرس www.islam.ru، ترجمه فرزانه شفیعی، تاریخ دسترسی، ۱۵/۱/۲۰۱۵ میلادی.

۲. اشرافی مرتضی، گفتگو با حجت السلام والمسلمین رفیع الدین، مجمع جهانی اهل بیت (ع)، بهمن ماه ۱۳۹۳.

۳. اشرافی مرتضی، گفتگو با خوجه مراد قدوس اف، پیشین، دی ماه ۱۳۹۳. همچنین گزارش شیعیان روسیه، اسناد مطالعات منطقه ای، پژوهشگاه بین المللی المصطفی (ص).

۳. جنبش مسلمیه داغستان

این جنبش که در سال ۱۹۹۵ تشکیل و رسماً به ثبت رسیده و دارای جایگاه حقوقی است، در ائتلاف با حزب دموکراتیک داغستان فعالیت می‌کند. بخش‌های این جنبش در تمامی نواحی داغستان موجودند؛ در فوریه ۱۹۹۶، این جنبش ۱۰۰۰ عضو زن داشت. همچنین باید گفت که رؤوس فعالیت‌های جنبش، روشنفکری و آموزش تعالیم اسلامی است.^۱

۴. جنبش سراسری اجتماعی سیاسی «مسلمانان روسیه»

این جنبش در سال ۱۹۹۶ میلادی در شهر «ساراتوف» تاسیس یافت. «مقدس بیارسوف» امام اداره دینی مسلمانان «پولوژه» همزمان رئیس این جنبش است. هدف اساسی جنبش، حمایت از منافع مسلمانان روسیه در بخش‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و معنوی می‌باشد.

این جنبش مورد حمایت حکومت‌های مناطق، بخشی از روشنفکران مسلمان و صاحب‌نظران بوده، بر اداره دینی مسلمانان قسمت اروپای مرکزی، پولوژه، تاتارستان، باشقیرستان و سیبری متکی است.^۲

۵. مراکز تجمع مسلمانان

در سن پترزبورگ شیعیان مسجد متمایزی ندارند و به طور مشترک با برادران اهل سنت در یک مسجد فعالیت می‌کنند اما در این مورد هم وهابی‌ها مشکل‌سازی می‌کنند و با حرکت‌های اهانت‌آمیز نسبت به مقدسات و محترمان شیعه جو را متشنج می‌کنند. البته این اقدامات وهابی‌ها دولت روسیه را نیز مشکوک می‌کند و سبب ایجاد مشکلاتی می‌شود در حالی که شیعیان هیچ مشکل خاصی با حکومت ندارند. البته چند حسینیه هم تاسیس شده که این حسینیه‌ها مختص شیعیان است و در آنها علاوه بر اعمال عبادی فعالیت‌های تبلیغی و فرهنگی نیز انجام می‌شود. در مسکو هم مسجدی است که به صورت مشترک میان شیعیان و اهل سنت مورد استفاده قرار می‌گیرد و در آنجا

۱. Алов А.А., Владимиров Н.Г. Мусульманские этносы России, Ислам в России. Вериги.ру. Проверено 16 декабря 2013

۲. واحد ساماندهی نشریات دیجیتالی، کشور روسیه، تهران، پایگاه اطلاع رسانی مبلغ، ۱۳۹۳، ص ۲۷ الی ۲۹.

شیعیان بدون هیچ مشکلی جلسات بحث و وعظ و معارف خود را برگزار می‌کنند. مسجد جامع مسلمانان مسکو هم افتتاح شده و تمامی مسلمانان این شهر می‌توانند از امکانات مسجد مذکور استفاده نمایند.

در هر دو شهر هیئت‌هایی برای عزاداری سالار شهیدان امام حسین (ع) نیز وجود دارند که اجتماعات منظم و متوالی دارند و چندین سایت معارفی نیز برای افزایش معلومات مذهبی و پاسخ‌گویی به سوالات مذهبی شیعیان فعال است.^۱

۶. مرکز اسلامی شیعیان مسکو

موسس این مرکز «آقای فامیل جعفروف» می‌باشد. وی در سال ۱۹۶۸ در جنوب جمهوری آذربایجان به دنیا آمد. جعفر اف بعد از فارغ التحصیلی از دانشگاه فنی باکو در سال ۱۹۹۱ به روسیه رفت و تابعیت این کشور را کسب کرد. وی به عنوان یک مسلمان شیعه، در سال ۱۹۹۵ میلادی به جمهوری اسلامی ایران سفر کرد و به مدت ۸ سال در مدرسه عالی امام خمینی (ره) وابسته به حوزه علمیه قم تحصیل نمود و در سال ۲۰۰۴ میلادی به روسیه بازگشت. هم‌اکنون علاوه بر تأسیس یک مرکز دینی، یک نشریه و یک سایت فعال، به عنوان «رییس سازمان مذهبی مسلمانان شیعه مسکو» هم فعالیت می‌کند.^۲

فامیل جعفراف، رییس سازمان شیعیان مسکو در خصوص فعالیت‌های این مرکز موارد زیر را نام می‌برد:

— روشنگری اسلامی و ترویج معارف اهل بیت (ع)

— انتشار روزنامه «ایمان» به زبان روسی

— انتشار معارف اهل بیت علیهم‌السلام (ع) به زبان روسی در سایت <http://www.al-shia.ru>

۷. سازمان مذهبی مسلمانان شیعه مسکو

علاوه بر این، اکنون «سازمان مذهبی مسلمانان شیعه مسکو» نیز به عنوان یک جمعیت مستقل البته با الهام‌گیری از این مرکز فعالیت می‌نماید. این سازمان در حال

۱. گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ص)

۲. مصاحبه با فامیل جعفراف، رییس سازمان شیعیان مسکو، وضعیت شیعیان روسیه، هفته‌نامه «زافترا» چاپ روسیه، به نقل از پایگاه اطلاع‌رسانی صدای شیعه، ۱۳۸۸، آدرس اینترنتی: www.sedayeshia.com، تاریخ دسترسی، آذرماه ۱۳۹۳.

حاضر تعدادی حسینیه و مسجد در روسیه را اداره نموده و به برگزاری جلسات دینی و آگاه‌سازی جوانان مشتاق اهل بیت (ع) همت دارند. البته سازمان مذکور علاوه بر فعالیت برای جذب روس‌ها، درصدد تربیت جوانان شیعه و عمق دادن به باورهای مذهبی و دینی این افراد در راستای اهداف فرهنگ اصیل تشیع می‌باشد تا بیشتر با دین خود آشنا شده و در جامعه روسیه بتوانند مطابق با مسایل دینی خود زندگی کرده و هر یک الگویی نیک از نظر رفتاری و فکری برای سایر جوانان روسیه باشند.

وضعیت اجتماعی مسلمانان و شیعیان در بخش قفقاز روسیه

با توجه به تحقیقات انجام شده در خصوص وضعیت مسلمانان این منطقه از روسیه، اسلام توانسته است نقشی کلیدی در شکل‌گیری هویت قومی این مناطق ایفا نماید. یک نظرسنجی رسمی که در ۵ مرکز جمهوری‌های قفقاز شمالی از جمله چرکس (کارچای - چرکسیا)، نالچیک (کاباردینو - بالکاریا)، گرو زنی (چچن)، نارزان (اینگوشتیا) و ماخاچ قلعه (داغستان) در سال ۲۰۱۲ میلادی، انجام شده نشان می‌دهد که در قفقاز شمالی حدود هشت و دو درصد از شرکت‌کنندگان در نظرسنجی بر نقش مذهب در زندگی مردم اعتقاد داشتند. این رقم در میان مردم چچن حدود ۸۱ درصد، اینگوش ۶۸ درصد و همزمان در بین ساکنان کابار دینو - بالکار حدود ۴۲ درصد بوده است.^۱

بنابراین این اطلاعات در عین این که تأثیر قابل توجه اسلام را بر مردم این منطقه گواهی می‌دهد، نشان دهنده تفاوت‌های جدی میان جمهوری‌های جداگانه قفقاز شمالی و درجه تعهد مردم به ارزش‌های اسلامی است.^۲

سناریوی توسعه آینده شرایط در قفقاز شمالی روسیه به عوامل متعددی بستگی دارد؛ قبل از همه به توانایی مقامات فدرال و مذهبی که برنامه‌های جذاب و قابل فهم را به مردم پیشنهاد داده و اجرا کنند و همچنین قادر باشند اوضاع در منطقه را به دست گیرند و

1. Социальная и культурная дистанция. Опыт многонациональной России, под. ред. Л.М. Дробизиной М, 2013, с. 55-91

۲. رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، اسلام و مسلمانان در فدراسیون روسیه، پیشین، صص ۴۶.

فعالیت‌های نظریه‌پردازان تندرو اسلام و رهبران جمهوری‌های قفقاز را خشتی کنند. عده‌ای بر این باور هستند که در وضعیت فقدان سیاست روشن و کافی مرکز فدرال در قفقاز شمالی، به تدریج طرح فردای قفقاز یعنی قفقاز بدون روسیه در حال وقوع است، اما عده‌ای دیگر معتقد هستند که شواهد مستندی به نفع تحولات قانونی و کینه توزانه که روسیه و قفقاز شمالی را در جدایی از هم محکوم می‌کند، وجود ندارد، یعنی علاوه بر وجود مشکلات، روسیه به عنوان خانه بسیاری از ملل قفقاز به حساب می‌آید، اتحادیه‌ای که نقش مهمی در زندگی سیاسی و اجتماعی کشورها دارد. لذا بعد از بیان این دیدگاه‌ها باید بیان نمود که تحولات اجتماعی در قفقاز شمالی طی سال‌های آینده نشان می‌دهد کدام یک از کارشناسان در این مناقشه حق دارند و آیا روسیه به عنوان خانه ملت‌های قفقاز باقی خواهد، نه یا خیر.^۱

آکسی مالاشنکو به نقل از "رمضان عبداللطیف اف" رئیس جمهور داغستان می‌گوید: "هرچند مذهب در قانون اساسی از دولت جدا شده است، اما خود دولت از دین باوران جدا نیست." وی این سخن را اینگونه تحلیل می‌نماید که با پذیرش چنین رویکردی آشکار می‌شود که اسلام یک «فاکتور سیاسی» است؛ بنابراین می‌توان برای بیان دیدگاه‌های گوناگون سیاسی و بسیج مردم در جهت هر حرکتی از جمله افراطی‌ترین حرکت‌ها از آن بهره برداری کرد. در درجه نخست، اسلام در قفقاز شمالی دارای این ویژگی است، اما در سایر مناطق مسلمان مانند نواحی جنوبی روسیه، منطقه ولگا و اخیراً اورال و سبیری نیز نقش ابزاری سیاسی را ایفا می‌کند.^۲

۱. رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، اسلام و مسلمانان در فدراسیون روسیه، پیشین، صص ۹-۱۰.
 ۲. آکسی مالاشنکو (Алексей Малашенко) ، برقراری پیوند با مسلمانان ، بخش سوم، اسلام در روسیه ، ترجمه شیوا علیزاده، به نقل از Московский Центр Карнеги ، منتشر شده در یکشنبه ۲۳ آذر ۱۳۹۳

نتیجه‌گیری

سیستم فعلی روسیه به طور جدی ارزش‌های لیبرال را ترویج می‌کند. روسیه امروز به گونه‌ای است که تعداد زیادی از اقوام را در هویت سیاسی مشترک روسیه با هم متحد می‌کند. اما برعکس، جریان تفکیک قومی بین نژادها، هویتی را پایه‌گذاری می‌کند که براساس ارزش‌های ملی نیست، بلکه بر افسانه‌های نژادپرستی و دشمن‌تراشی استوار است که البته سهم قابل ملاحظه‌ای در بدتر شدن روابط قومی در این کشور را رسانه‌ها بر عهده دارند. با این حال رشد شمار مسلمانان روسیه اینک نه برای دولت، بلکه برای آمریکا تبدیل به یک دغدغه شده است و در این رابطه پژوهش‌های بسیاری انجام داده‌اند. آمریکا این دغدغه خود را تحت عنوان «نگرانی از به هم خوردن تعادل منطقه‌ای» اعلام نموده است و به روسیه اخطار داده است که رشد بیش از اندازه مسلمانان این کشور در آینده تعادل و امنیت منطقه‌ای را بر هم خواهد زد.

با مقایسه شرایط جامعه مسلمانان روسیه در اوایل قرن حاضر با زمان کنونی، به این نتیجه می‌رسیم که آنان در دو نقطه مخالف قرار دارند. تا سال ۱۹۱۷ میلادی، اکثریت مسلمانان روسیه، در فضای واحد معنوی قرار داشتند، البته بایستی به این مسأله نیز اذعان کرد که مؤسسين دارای اختلاف نظرهایی در خصوص حفظ سنت‌های فرهنگی و موازین رفتار اجتماعی و کسب علم بودند. با این حال اکثر کسانی که در سال‌های اخیر به مردم مسلمان رجوع می‌کنند، هیچ شناخت خاصی از وابستگی به اسلام، همچون عقاید دینی ندارند. یعنی پس از گذراندن فشارهای حاکم در دوره کمونیستی برای زندگی بدون دین، بسیاری بر بی‌اعتقادی خود اعتراف کردند و تحقیقات آماری نشان می‌دهد که این مسأله در میان محصلین (۱۱ تا ۱۷ سال) در اقوام مختلف روس، بین ۳۰ تا ۵۰ درصد است.^۱

وضعیت ویژه مسلمانان در فدراسیون روسیه، آن را به واقعیتی غیرقابل چشم‌پوشی در

صحنه اجتماع، قدرت و سیاست در این کشور پهناور مبدل کرده، از سویی و جریان‌های تندرو و قرائت‌های افراطی از اسلام که به ویژه در شمال قفقاز و با اتکا به آموزه‌های سلفی و وهابی به مسأله‌ای امنیتی برای روسیه مبدل شده‌اند از سوی دیگر، توجه ویژه‌ای را در نهادها، شخصیت‌ها و مراکز تصمیم‌ساز و موثر این کشور برانگیخته است.^۱ البته نباید فراموش نمود که این مطلب درخصوص کلیت مسلمانان صدق می‌کند و همان طور که در سطور قبلی اشاره کردیم، آنچه مسلم است نقش و جایگاه مسلمانان و شیعیان در روسیه، با توجه به وسعت و وجود قومیت‌های مسلمان نشین در این کشور بسیار قابل توجه بوده و بررسی کار ما نیز ضرورت این اهمیت و جایگاه استراتژیک را بیشتر نمایان خواهد کرد.^۲ در حال حاضر اسلام در روسیه خطر استراتژیک تلقی نمی‌شود و حاکمیت در مواجهه با اسلام، آزادی را برای مسلمانان تدارک دیده و مجاز می‌شمارد ضمن اینکه موارد متعددی در قانون فدرال روسیه مبنی بر حق آزادی و پیروی از ادیان وجود دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، اسلام و مسلمانان در فدراسیون روسیه، تهران، مرکز مطالعات فرهنگی بین‌المللی، ۱۳۹۰، ص ۲۹
۲. صفری، مهدی، ساختار و تحولات سیاسی فدراسیون روسیه و روابط با جمهوری اسلامی ایران، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی امور خارجه، ۱۳۸۴، ص ۷.

منابع و ماخذ:

۱. افضل‌ی علی و فتح‌الله سالمی، مسلمانان روسیه (مطالعه موردی شیعیان روسیه)، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، تهران، انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۱۳۹۱.
۲. ابراهیمی ترکمان، ابوذر، وضعیت عمومی شیعیان روسیه، تهران، مجمع جهانی اهل بیت (ع)، ۱۳۹۲.
۳. ابراهیمی ترکمان، ابوذر، فدراسیون روسیه، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۱.
۴. آکسی مالاشنکو (Алексей Малашенко)، اسلام در روسیه، ترجمه شیوا علیزاده، به نقل از Московский Центр Карнеги، منتشر شده در ۲۸/۰۱/۲۰۱۵.
۵. آکسی مالاشنکو (Алексей Малашенко)، برقراری پیوند با مسلمانان، بخش سوم، اسلام در روسیه، ترجمه شیوا علیزاده، به نقل از Московский Центр Карнеги، منتشر شده در یکشنبه ۲۳ آذر ۱۳۹۳.
۶. آکسی مالاشنکو (Алексей Малашенко)، سرکوب اسلام‌گرایان، ترجمه شیوا علیزاده، به نقل از Московский Центр Карнеги، منتشر شده در: پنجشنبه ۲۰ آذر ۱۳۹۳.
۷. برلین آیزایا، متفکران روس، ترجمه نجف دریابندری، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۱.
۸. بیلینگتون، جیمز، روسیه در جست‌وجوی هویت خویش، ترجمه و ویرایش مهدی سنایی، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز، با همکاری مرکز مطالعات آمریکای شمالی و اروپایی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
۹. بنیاد مطالعات اسلامی در روسیه؛ اسلام و اقوام مسلمان در روسیه، پایگاه اطلاع‌رسانی اسلام در روسیه (تاتارستان)، به آدرس اینترنتی www.islamtat.ru قابل دسترسی در تاریخ ۲۸ آذرماه ۱۳۹۳.
۱۰. پسندیده سمیه، بررسی جریان وهابیت در فدراسیون روسیه؛ اهداف و انگیزه‌ها، منتشر شده توسط IPSC، تهران، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح، ۱۶ تیر ۱۳۹۳.
۱۱. جمعی از نویسندگان، تاریخ روسیه شوروی، ترجمه حشمت‌الله کامرانی، جلد اول، موسسه چاپ و نشر بیگوند، ۱۳۶۱.
۱۲. رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه، اسلام و مسلمانان در فدراسیون روسیه، تهران، مرکز مطالعات فرهنگی بین‌المللی، ۱۳۹۰.
۱۳. رحمان اف مالیکا، اسلام‌گرایی و حاکمیت شریعت در قفقاز شمالی، به نقل از اسلام و مسلمانان در فدراسیون روسیه.
۱۴. صفری، مهدی، ساختار و تحولات سیاسی فدراسیون روسیه و روابط با جمهوری اسلامی ایران، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی امور خارجه، ۱۳۸۴.
۱۵. سنایی، مهدی، اسلام در روسیه، دوره اول شکل‌گیری، تهران، فصلنامه مطالعات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز (ایراس)، سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۸۵.
۱۶. سنایی مهدی، بی‌ثباتی دولت - ملت؛ عامل اصلی بروز رادیکالیسم، همایش "نقش دولت‌ها در

- جهان معاصر"، دانشگاه دولتی مسکو، ۳ دی ۱۳۹۳
۱۷. گزارش شیعیان روسیه، اسناد پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای، پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ص)، ۱۳۹۳.
۱۸. میشل دوسن پیر، سرگذشت خاندان رومانف‌ها: تاریخ روسیه تا انقلاب و سقوط تزارها، ترجمه محمد علی معیری، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.
۱۹. محمد شریفی، مجید، انقلاب اسلامی ایران و بنیادگرایی اسلامی در آسیای مرکزی و قفقاز، تهران، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ۲۳، شماره ۱۰ و ۹، خرداد و تیر ۱۳۸۸
۲۰. نخستین شیعیان تحت حاکمیت روس، پایگاه اطلاع‌رسانی مشرق، www.mashreghnews.ir، تاریخ انتشار: ۲۸ خرداد ۱۳۹۲
۲۱. والتر کلنل، تاریخ روسیه، ترجمه نجفقلی معزی، نشر حافظ، ۱۳۶۳
۲۲. وعظ‌های اسلامی و تربیت نسل جدید مسلمانان در روسیه، به نقل از پایگاه اطلاع‌رسانی ام‌آی‌یو روسیه، به آدرس: www.miu.ru، تاریخ دسترسی، ۲۵/۱۰/۲۰۱۴.
۲۳. هانتز شیرین، جفری تاس و الکساندر ملیکیشویلی، اسلام در روسیه (سیاست‌های هویتی و امنیتی)، ترجمه الهه کولایی، سیده مطهره حسینی و اسما معینی، تهران، نشر نی، ۱۳۹۱
24. Алов А.А., Владимиров Н.Г. Мусульманские этносы России // Ислам в России. Вериги.ру. Проверено 16 декабря 2013.
25. Балтанова Г.Р. Ислам в СССР. Анализ зарубежных концепций , Казань, 1991.
26. Социальная и культурная дистанция. Опыт многонациональной России , под. ред. Л.М. Дробижевой — М., 2013.
27. Социальная и культурная дистанция. Опыт многонациональной России , Под, ред. Л.М. Дробижевой , М, 1998.
28. Социальная и культурная дистанция. Опыт многонациональной России / под. ред. Л.М. Дробижевой — М., 1998.
29. Демьянова А.И. Религиозность: тенденции и особенности проявления (социально-психологический анализ). — Воронеж, 2012.
30. Ислама Текушева и Кирилла Шевченко, Ислам на Северном Кавказе: история и современность, М edium O rient, Прага, ۲۰۱۲.
31. Мусина Р.Н. анализ современной ситуации , Исламо-христианское пограничье, итоги и перспективы изучения , Под ред. Я.Г. Абдуллин, Казань, 1994.
32. Уразманова Р.К. Современные обряды татарского народа , Казань 2014.

مصاحبه‌ها:

۳۳. اشرافی مرتضی، گفتگو با حجت السلام والمسلمین رفیع الدین، مجمع جهانی اهل بیت (ع)، بهمن ماه ۱۳۹۳.
۳۴. اشرافی مرتضی، گفتگو با خوجه مراد قدوس اف، مجمع جهانی اهل بیت (ع)، گروه مطالعات راهبردی، دی ماه ۱۳۹۳.
۳۵. مصاحبه با مهدی سنایی سفیر ایران در روسیه، قواعد بازی ایران و روسیه تغییر کرده است، موسسه مطالعات ایران و اوراسیا، ۱۶ آذر ۱۳۹۳
۳۶. مصاحبه با خانم الهه کولایی، بررسی روابط ایران و روسیه، موسسه بنیاد مطالعات قفقاز، به آدرس اینترنتی <http://ccsi.ir>، فروردین ۱۳۹۳
۳۷. گفتگو با فرید سلمان، رئیس شورای علما در اداره مرکزی مسلمانان، به نقل از سایت اطلاع‌رسانی اسلام به آدرس www.islam.ru، ترجمه فرزانه شفیعی، تاریخ دسترسی، ۱۵/۱/۲۰۱۵ میلادی.
۳۸. گفت‌وگوی یوگنی شتاکوف با دکتر الکساندر ایگناشنکو، اسلام‌شناس روس، ترجمه حسین طباطبایی، مجله راسیسکایا، گازتا، ۲۸ مارس، ۲۰۱۱.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی